

NATO NA POČETKU XXI VEKA

Dušan Jerotijević*

Univerzitet „Union – Nikola Tesla” Beograd, Poslovni i pravni fakultet

Žaklina Spalević**

Univerzitet Singidunum Beograd,

Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment

Zoran Jerotijević*

Univerzitet „Union – Nikola Tesla” Beograd, Poslovni i pravni fakultet

Vojni savezi vekovima unazad predstavljaju jedan od ključnih činilaca oblikovanja međunarodnih odnosa. U XX veku svetski ratovi su se vodili između suprotstavljenih vojnih saveza. U periodu posle Drugog svetskog rata stvaraju se dva velika vojna saveza: NATO na zapadu (na čelu sa SAD) i Varšavski ugovor na istoku na čelu sa SSSR-om. Posle raspada Varšavskog ugovora i SSSR-a postavilo se i pitanje razloga postojanja NATO-a. Može se reći da je stanovište poznatog američkog teoretičara međunarodnih odnosa Hansa Morgentaua da razlika u političkim sistemima nije ključna u postojanju suprotnosti između velikih sila, danas dobilo potvrdu. Rusija uveliko, ali i Kina, zemlje su tržišne privrede i po tome bi trebalo da budu bliske zapadnoj civilizaciji. Međutim, želja SAD i NATO-a za apsolutnom dominacijom u svetu dovela je do ekonomskog i vojnog jačanja Rusije i Kine i njihovog povezivanja. Od vremena unipolarnog sveta, krajem XX veka, poslednjih deset godina ušli smo u period nastajanja multipolarnog sveta.

Ključne reči: *NATO, Varšavski ugovor, suprotnosti, unipolarni svet, multipolarni svet*

Uvod

Organizacija Severnoatlantskog ugovora (NATO) najmoćnija je političko-vojna organizacije u svetu, koja obuhvata 28 država sa dva najproduktivnija, tehnološki najnaprednija, društveno moderna, ekonomski prosperitetna i politički demokratska regiona.

Predmet ovog rada su interesi koji opredeljuju NATO u kreiranju bezbednosne politike i posledice delovanja kada elemente tvrde i meke moći ova organizacija koristi:

- protiv pretećih drugih sila u očuvanju liderske pozicije i vlastite, regionalne i globalne stabilnosti i
- kada privlači druge u zajedničkom obezbeđenju sigurnije budućnosti.

* docent dr Dušan Jerotijević

** vanredni profesor dr Žaklina Spalević

*** redovni profesor dr Zoran Jerotijević

Izgradnja NATO-a za XXI vek zapravo je imperativ u očuvanju zapadne civilizacije i deo njenih ukupnih napora da spreči opadanje dostignute moći. U „anarhiji koja je onakva kakvu države od nje naprave” (A. Vent) ni opadanje moći nije zakonomerno, već rezultanta napora sve brojnijih subjekata na međunarodnoj sceni koji bi da budućnost kroje po meri svojih interesa.

Ključ opstanka NATO-a je u rukama SAD kao najjače sile Alijanse. Saveznici, ni pojedinačno, ni integrisani u Evropsku uniju, još nemaju uverljiv samostalni odbrambeni kapacitet da bi izvan Alijanse rizikovali svoju bezbednost u opasnom i promenljivom svetu.

U kontekstu očuvanja moći Sjedinjenih Država NATO ima važnu ulogu iz dva osnovna razloga. Prvi je da predstavlja osnov za prisustvo vojne sile SAD u Evropi i državama članicama, a drugi da korišćenjem razvijene mreže partnerstava, ostvarene preko NATO-a, SAD znatno uvećavaju svoju moć i jačaju geostrategijske pozicije korišćenjem bezbednosnih kapaciteta država partnera.

NATO na početku 21. veka

Zbignjev Bžežinski, nekadašnji savetnik u SAD za međunarodne odnose, zastupao je tezu da će uloga Amerike u svetu i dalje biti od suštinskog značaja u godinama koje dolaze.

„Tekuće promene na planu raspodele globalne moći i sve veća napetost na svetskom nivou nalažu kao imperativ da se Amerika ne zatvara u ignorantski odbrambeni mentalitet i da ona ne zapadne u samozadovoljni kulturni hedonizam. Takva Amerika bi otvorila perspektivu razvoja sveta u pravcu pomeranja gravitacionog centra sa Zapada na Istok, što bi bilo veoma opasno. Svetu je potrebna Amerika koja je ekonomski vitalna, društveno uticajna, odgovorno snažna, strateški promišljena, koja je poštovana u međunarodnim okvirima i koja se oslanja na lekcije istorijskog iskustva u svojim odnosima sa novim Istokom”.¹

Džozef Naj, koji se duго bavi pitanjem moći i tvorac je koncepta „meke moći”, smatra da SAD ne mogu delovati same u novim uslovima kompleksne međuzavisnosti i globalnih izazova i pretnji već je neophodno da razvijaju saradnju sa drugim državama i međunarodnim organizacijama. „Prva polovina dvadeset prvog veka jamačno neće biti 'postamerički svet', ali Sjedinjenim Državama će biti potrebna strategija da se izbore sa 'usponom drugih' – kako država tako i nedržavnih aktera. Sjedinjenim Državama biće potrebna strategija pametne moći i diskurs koji naglašava savezništva, institucije i mreže koje odgovaraju na novi kontekst globalnog informatičkog doba. Ukratko, za uspeh u dvadeset prvom veku Sjedinjene Države će morati ponovo da otkriju kako biti pametna sila”.²

Pametnu moć Džozef Naj definiše kao kombinaciju tvrde moći prisile, s jedne strane, i meke moći ubeđivanja i privlačenja, s druge. Raspodelu moći u svetu poredi sa trodimenzionalnom šahovskom tablom. „Na gornjoj šahovskoj tabli, vojna moć je mahom unipolarna i Sjedinjene Države će po svoj prilici zadržati prvenstvo u doglednom periodu. Ali na srednjoj šahovskoj tabli, ekonomska moć je već više od jedne decenije multipolarna, uključujući Sjedinjene Države, Evropu, Japan i Kinu kao glavne igrače, i ostale koji po-

¹ Bžežinski Z., 2013. Amerika – Kina i sudbina sveta (Strateška vizija), Albatros Plus, Fakultet bezbednosti, Beograd, str. 8.

² Džozef S.N., 2012, Budućnost moći, Arhipelag, Beograd, str. 278.

staju sve značajniji. Evropska ekonomija je veća od američke. Donja šahovska tabla je područje prekograničnih međunarodnih odnosa koji su izvan kontrole vlade i uključuju raznovrsne nedržavne aktere... Na toj donjoj tabli, moć je široko razasuta”.³

Naj uočava dve velike promene moći: tranziciju moći između država i rasipanje moći koja prelazi s država na nedržavne aktere. Ovo drugo je veliki problem za države u XXI veku, jer ima sve više stvari koje su izvan kontrole čak i najmoćnijih država. Utoliko više potreban je pravi odgovor, a to je, po Naj, pametna moć. Njena primena počela bi razumevanjem snage i ograničenja američke moći. „Sjedinjene Države mogu da utiču, ali ne i da kontrolišu druge delove sveta. Moć uvek zavisi od konteksta, a u kontekstu transnacionalnih odnosa (poput klimatskih promena, ilegalnih droga, pandemija i terorizma) moć je rasuta i haotično raspoređena. Vojna moć je mali deo rešenja kad je u pitanju odgovor na te pretnje. Ova rešenja zahtevaju saradnju među vladama i međunarodnim institucijama. Čak i na gornjoj tabli (gde Amerika predstavlja bezmalo polovinu svetskih troškova za odbranu) njena vojska je bez premca u globalnim zajedničkim prostranstvima vazduha, mora i kosmosa, ali mnogo više ograničena u svojoj sposobnosti da kontroliše nacionalistički nastrojeno stanovništvo u okupiranim oblastima”.⁴

Pol Kenedi tvrdi: „Ako se suviše veliki deo državnih resursa odvrti od stvaranja bogatstva i umesto toga preusmeri u vojne svrhe, onda to na duži rok verovatno vodi slabljenju snage države. Isto tako, ako država suviše strateški rastegne svoje snage, recimo osvajanjem prostranih teritorija ili vođenjem skupih ratova – ona rizikuje da potencijalne koristi od spoljne ekspanzije budu nadmašene velikom cenom svega toga – što predstavlja dilemu koja ostaje akutna ako je dotična država ušla u period relativnog ekonomskog opadanja”.⁵

Suprotno tome, Naj je na primeru SAD naveo više argumenata kojima tvrdi da Kenedi ne mora nužno biti u pravu, otvarajući time perspektivu zadržavanja dominantne svetske moći za SAD. Uz američko vođstvo u nizu svetskih poslova, tu su i privlačnost za pojedince iz čitavog sveta, otvorenost američkog društva, kvalitet visokog školstva, velika vertikalna i socijalna pokretljivost, poslovična inventivnost, dinamizam, snažno civilno društvo, izražen osećaj zajedništva, radna etika i optimizam koji nije erodirao uprkos svim teškoćama, dvostruko veća izdvajanja za razvoj u odnosu na najrazvijenije zemlje EU, Japan, Kinu, Rusiju, Indiju, na osnovu čega Dragan R. Simić zaključuje da „nije neutemeljen Najev optimizam da se SAD promišljenom kombinacijom „tvrde” i „meke” moći, putem saradnje sa ključnim subjektima svetske politike, prilagode izmenjenim okolnostima i rastu drugih zemalja i naroda, pa tako i očuvaju ukupnu nadmoć duboko u XXI stoleće. U najmanju ruku da, na što duže vreme, odlože pomeranje i raspršivanje moći koje im ne ide u prilog”.⁶

Uz ovu tvrdnju navodimo i osam pitanja i odgovora Dragana R. Simića i Dragana Živojinovića, koji dovode u pitanje glavne argumente deklinista u pogledu neminovnosti opadanja američke moći.⁷ „U međunarodnim odnosima, pogotovo u pogledu procene nečije moći ne postoji apsolutna sigurnost da će se nešto desiti onako kako to najveći broj

³ Isto, str. 13.

⁴ Isto, str. 275.

⁵ Kenedi P., 1999. Uspon i pad velikih sila. CID Podgorica. Službeni list SRJ, Beograd, str. 12.

⁶ Simić D., 2012. Rasprava o poretku, Zavod za udžbenike, Beograd, str. 310.

⁷ Simić D. i Živojinović D., 2011. Da li je opadanje neminovno? – Nekoliko argumenata protiv, časopis Srpska politička misao, br. 2, str. 169-190.

ljudi očekuje. Konvencionalne mudrosti često znaju da pokleknu pred nepredvidivostima dešavanja, a determinizam u međunarodnim odnosima ima mnogo teže uslove za život nego što je to slučaj u nekim drugim oblastima ljudskog delovanja”.⁸

Sadašnju poziciju vodećih država pred neizvesnom budućnošću Bžežinski vidi kao realnost šireg, ali manje kohezivnog globalnog liderstva. „Neizvesnost u pogledu trajnosti američkog liderstva na globalnom nivou, kraj centralne uloge Evrope u svetskim poslovima, kao i politička nemoć Evropske unije, nostalgija Rusije za vodećom pozicijom na svetskom nivou koju ona nije u stanju da ostvari, spekulacije o tome da će Kina uskoro preuzeti vodeću ulogu, nestrpljiva ambicija Indije da vidi sebe kao svetsku silu, uprkos njenim unutrašnjim i spoljnim problemima, i uporno odbijanje Japana da svoju globalnu ekonomsku težinu prevede u političku moć, sve to zajedno ukazuje na realnost šireg, ali manje kohezivnog globalnog liderstva”.⁹

Koncept „tvrde i meke moći” predvodiće sledeću fazu u evoluciji NATO-a, kako bi i dalje bio efikasan u svetu koji se menja, u borbi protiv novih pretnji. To potvrđuje NATO kao vezu između saveznika u uzajamnoj odbrani od napada, uključujući i nove pretnje po bezbednost građana. Obaveza Alijanse je da sprečava krize, upravlja konfliktima i stabilizuje postkonfliktne situacije, radeći zajedno sa međunarodnim partnerima, a najvažnije su Ujedinjene nacije i Evropska unija. U novom Strateškom konceptu NATO nudi partnerima širom sveta viši stepen političkog angažmana i značajniju ulogu u oblikovanju NATO operacija kojima oni doprinose. Suštinska misija Alijanse (njihovo shvatanje misije) ostaje ista: očuvanje zajednice slobode, mira, sigurnosti i zajedničkih vrednosti, kojoj nema premca.

Za ispunjavanje te misije, među osnovnim zadacima i principima izdvojena su tri ključna i najznačajnija zadatka:

- kolektivna odbrana,
- krizni menadžment i
- kooperativna bezbednost.

Ova tri zadatka ponovljena su i u važnim dokumentima NATO-a u narednim godinama, određujući njegov aktuelni identitet kao političko-vojne organizacije koja zadržava primarni cilj i čvrste obavezu, navedenu u članu 5 osnivačkog akta, da će odvratiti i pružiti odbranu od svake pretnje agresije, kao i novih bezbednosnih izazova kada oni ugrožavaju sigurnost država članica i Alijanse u celini.

I treći „ugaoni kamen” konstrukcije NATO-a za XXI vek predstavlja razvijanje kooperativne bezbednosti u smeru povećanja stepena političkih konsultacija i praktičnih oblika saradnje sa partnerskim državama i međunarodnim organizacijama, kako bi se bolje vrednovao njihov doprinos u zajedničkim operacijama.

Ako se ova opredeljenja uporede sa aktuelnom situacijom zaoštrenih odnosa na relaciji Istok–Zapad i novom eskalacijom krize na Bliskom istoku, treba uočiti da je u pripremama i na samitu NATO-a u Lisabonu 2010. godine, kada je usvojen važeći Strateški koncept, prednost još uvek davana političkom aspektu delovanja Alijanse, a manje vojnom.

Ali, brzo narastanje drugih centara moći u svetu, pre svih Rusije i Kine, a onda i stvaranje integrisanih političkih, ekonomskih i vojnih struktura, umanjuju uticaj NATO-a i SAD u novoj stvarnosti međunarodnih odnosa. Ukrajinska kriza i novo zahlađenje odnosa sa

⁸ Isto, str. 169.

⁹ Bžežinski Z., 2013. Amerika – Kina i sudbina sveta, Albatros Plus, Beograd, str. 32.

Rusijom vraćaju vojni aspekt delovanja NATO-a u prvi plan, uz gomilanje konvencionalnog naoružanja u istočnoj Evropi, povećanje broja vojnika i učestalije i složenije vojne vežbe. To potencira regionalni karakter delovanja NATO-a, uz ambicije kojih se ne odriče da zadrži presudan uticaj na bezbednosna zbivanja u svetu.

Kolektivna odbrana

Kolektivna odbrana bila je i ostala osnovni zadatak NATO-a od osnivanja, prvi „ugaoni kamen” na kojem se temelji i gradi konstrukcija Alijanse. U Strateškom konceptu iz 2010. godine konstatuje se da je danas evroatlantska oblast u miru, a opasnost od konvencionalnog napada teritorije NATO-a niska. To je istorijski uspeh razvijene odbrambene politike, evroatlantskih integracija i aktivnog partnerstva koje NATO razvija duže od pola veka.

Ali, već u sledećim paragrafima Strateškog koncepta navodi se da konvencionalna pretnja ne može biti ignorisana, jer u mnogim regionima i drugim državama širom sveta rastu moderne vojne sposobnosti koje mogu da ugroze međunarodnu stabilnost i evroatlantsku bezbednost. Kao savremene bezbednosne pretnje navode se:

1. širenje balističkih raketa, nuklearnog i oružja za masovno uništenje,
2. terorizam,
3. sukobi van granica NATO-a,
4. trgovina oružjem, narkoticima i ljudima,
5. sajber napadi,
6. ugrožavanje i prekidi vitalnih komunikacija, transporta i tranzitnih ruta od kojih zavisi međunarodna trgovina, energetska bezbednost i ukupni prosperitet,
7. ugrožavanje životne sredine, klimatske promene i zdravstveni rizici,
8. snabdevanje vodom i drugim vitalnim energetskim resursima od kojih zavisi oblikovanje budućeg bezbednosnog okruženja u oblastima od interesa za NATO.

Kolektivna odbrana, ističe NATO, „u samom je srcu ugovora o njegovom osnivanju” i podrazumeva uzajamnu pomoć država članica u slučaju napada. U tom slučaju svaka druga članica Alijanse, radi ostvarivanja prava na pojedinačnu ili kolektivnu samoodbranu u skladu sa članom 51 Povelje Ujedinjenih nacija, preduzeće mere koje smatra potrebnim, uključujući upotrebu oružane sile, kako bi se uspostavila i održala bezbednost Severnoatlantskog područja.

Princip kolektivne odbrane sadržan je u članu 5 Vašingtonskog ugovora, a prvi put je primenjen posle terorističkih napada na SAD, 11. septembra 2001. godine. Na primeni ovog principa zasnivaju se pojedine akcije NATO-a u aktuelnoj sirijskoj krizi (razmeštanje raketa „patriot” na teritoriji Turske) i na početku ukrajinske krize.

Za kolektivnu odbranu angažovane su stalne pomorske snage NATO-a, a razvija se i integrisani balistički raketni odbrambeni sistem za zaštitu od vazdušnih napada. Redovno se sprovodi policijsko vazdušno patroliranje koje prati, otkriva, identifikuje i spremno je da reaguje na povrede svog vazdušnog prostora, a deo toga je patroliranje vazdušnim prostorom saveznika koji nemaju borbene avione za tu namenu.

Na samitu u Lisabonu NATO je najavio razvijanje protivrakete odbrane kako bi se zaštitila teritorija u skladu sa principom nedeljivosti savezničke bezbednosti. Iako ima dosta nejasnoća oko realizacije plana, uzimajući u obzir snažno protivljenje Rusije koja to

doživljava kao opasnost po svoju bezbednost, smatra se da bi protivraketna odbrana omogućila efikasnu zaštitu protiv pretnji konvencionalnim i nuklearnim oružjem ili drugim oružjem za masovno uništenje.

Za kolektivnu odbranu, pre svega građana, direktnu pretnju predstavlja terorizam, koji preti širim podrivanjem međunarodne stabilnosti i prerastanjem u trajni oblik vođenja rata na globalnom planu.

Danas NATO prepoznaje i priznaje ojačanje Rusije, a manifestacije njenog samopouzdanja i obnovljene snage tumači kao težnju za destabilizaciju uspostavljenog evropskog bezbednosnog poretka. Na takve pretnje Rusije odgovara dvostrukom reakcijom: „više odbrane i više dijaloga”, kako je to istakao generalni sekretar NATO-a Jens Stoltenberg na ovogodišnjoj Minhenskoj bezbednosnoj konferenciji. „NATO preduzima najveće jačanje kolektivne odbrane u poslednjih nekoliko decenija. Time šalje jasan signal da hoće da spreči bilo kakvu agresiju ili zastrašivanje. Ne da ratuje, već da spreči rat. I to je razlog zašto je odvracanje ključni deo naše strategije. Moderno odvracanje mora da odvraća moderne pretnje... a one dolaze sa istoka i sa juga, od državnih i nedržavnih aktera, kao hibridne, konvencionalne ili nuklearne. A odvracanje počinje sa odlučnošću. Nije dovoljno da se oseća, već treba i da se pokaže. I zato smo doneli važnu odluku u tom pogledu da povećamo i ojačamo naše prisustvo u istočnom delu Alijanse”.¹⁰

Krizni menadžment

Drugi „ugaoni kamen” konstrukcije NATO-a za XXI vek predstavlja krizni menadžment. Opredeljenje NATO-a za delovanje izvan svoje teritorije radi upravljanja krizama koje mogu biti direktna pretnja po bezbednost teritorije i stanovništva Alijanse, u Strateškom konceptu 2010. godine uobičajeno je u delu pod nazivom Bezbednost kroz krizni menadžment. Alijansa može delovati „gde je moguće i kada je to potrebno, s ciljem sprečavanja krize, upravljanja krizama, stabilizovanja postkonfliktnih situacija i pružanja podrške rekonstrukciji”.¹¹

Ocenjuje se da je najbolji način za upravljanje konfliktima njihovo sprečavanje, čime se otvara jedno od najkontroverznijih pitanja angažovanja NATO-a – s kojim motivima, obimom snaga i primene sile Alijansa nastupa i da li takvim delovanjem u stvari proizvodi i modelira krizu prema vlastitim interesima, odnosno spoljopolitičkim ciljevima najjače države – SAD. Međunarodni nadzor nad ovakvim intervencijama, u nadležnosti je prevashodno Ujedinjenih nacija, ali je u stvarnosti NATO potisnuo ulogu UN, namećući se kao vrhovni sudija u pitanjima međunarodne bezbednosti.

Zaista, NATO poseduje veliki kapacitet za upravljanje krizama, uključujući i raspoređivanje jakih vojnih snaga na terenu, ali se to pokazalo nedovoljnim za uspešno okončanje operacija. Pravi izazov postaje rešavanje postkonfliktnih situacija i politička, ekonomska i društvena rekonstrukcija u kriznim područjima. To pokazuju i krize u Iraku, Avganistanu i Libiji, gde NATO uviđa da tek ima posla ako planira da ga uspešno okonča i stvori trajnu stabilnost.

¹⁰ NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_128069.htm. januar 2017.

¹¹ Isto.

Da bi krizni menadžment bio efikasan NATO planira:

- povećanje razmene obaveštajnih podataka unutar svoje organizacije, radi boljeg predviđanja kada može doći do krize i kako se najbolje može sprečiti;
- dalji razvoj doktrine i vojnih sposobnosti za ekspedicione operacije;
- formiranje odgovarajuće sposobnosti za civilno upravljanje krizama radi efikasnije saradnje sa civilnim partnerima i postupnog prenošenja nadležnosti na druge aktere;
- poboljšanje integrisanog civilno-vojnog planiranja kriznog menadžmenta;
- razvijanje sposobnosti za obuku i uspostavljanje lokalnih snaga u kriznim područjima koje bi mogle da održe bezbednost bez međunarodne pomoći;
- identifikovanje i obučavanje civilnih stručnjaka iz država članica, koji bi bili na raspolaganju za brzo raspoređivanje i zajednički rad sa vojnim i civilnim osobljem u odabranim misijama;
- proširivanje i intenziviranje političkih konsultacija među saveznicima i sa partnerima, u svim fazama kriza – pre, za vreme i posle.¹²

Naglašavanjem postkonfliktnog prisustva u kriznim područjima i angažovanja u procesu rekonstrukcije, NATO određuje još jedan pravac svoje transformacije koji se sada sagledava u kontekstu iznuđenog rešenja, ali bi mogao značiti uvod u novu misiju pružanja podrške novim vlastima u kriznim područjima, sa rokom koji nije definisan zbog produžavanja nestabilnosti i pretnji koje odatle proizilaze. To bi ujedno bilo opravdanje za znatno duže ostajanje vojnih snaga i civilnih struktura NATO-a, sa dodeljivanjem novih uloga i oblika delovanja prema razvoju situacije.

To potvrđuje i činjenica da NATO planira pružanje pomoći Avganistanu do 2020. godine, što podrazumeva i odgovarajuće snage za takvu podršku. Skoro dvadesetogodišnje prisustvo na jednom geostrategijski važnom području omogućava dalje delovanje prema istoku i neposredniju kontrolu bezbednosnih procesa i energetske tokova na južnom pojasu evroazijskog prostora – od Balkana do Kavkaza. Ovaj prostor je, za stratege SAD i NATO-a, povezan, jer Balkan vide kao zapadni deo geoenergetski izuzetno važnog Kaspijsko-crnomorskog basena, kuda vodi i novi „put svile”, tranzitni pravac prometa roba na pravcu Daleki istok – zapad Evrope. To je veoma važno i za bezbednosna promišljanja Srbije, na šta upozorava i Noam Čomski.

„Vašington se nada da pod njegovim vođstvom i kontrolom oba entiteta u Bosni budu, kao što je to već Hrvatska, rubni deo Bliskog istoka, deo proširenog bliskoistočnog regiona kojim upravljaju SAD... SAD su oduvek smatrale Balkan, u osnovi, krilom Bliskog istoka. A na njemu, sa njegovim ogromnim energetske potencijalima, Sjedinjene Države su od Drugog svetskog rata insistirale na svojoj unilateralnoj kontroli”¹³

Kooperativna bezbednost

Treći „ugaoni kamen” konstrukcije NATO-a za XXI vek, jedan od tri ključna zadatka Alijanse, jeste stvaranje široke mreže partnerskih odnosa sa državama i organizacijama širom sveta. To je najbolja promocija evroatlantske bezbednosti i predstavlja konkretan i vredan doprinos ukupnom ostvarivanju ciljeva i misije NATO-a.¹⁴

¹² Isto.

¹³ Chomsky N., 1996. Enduring Truths, Changing Markets. časopis: Covert Action Quarterly, br. 56, Spring, str. 47-48.

¹⁴ Isto.

Partnerstva NATO gradi na principima kooperativne bezbednosti, gde se dijalogom i saradnjom sa partnerima unapređuje međunarodna bezbednost, štite vrednosti na kojima Alijansa počiva, a učešće u operacijama NATO-a može biti, ukoliko to država partner želi, priprema za članstvo u ovoj organizaciji. Odnosi se zasnivaju na reciprocitetu, uzajamnoj koristi i međusobnom poštovanju.

U izgradnji partnerstva NATO nudi fleksibilne formate:

- zasnovane na političkom dijalogu i praktičnim oblicima saradnje, otvorene za sve narode i relevantne organizacije širom sveta koje dele interes NATO-a u održavanju mirnih međunarodnih odnosa;

- otvorene za konsultacije sa bilo kojim partnerom o bezbednosnim pitanjima od zajedničkog interesa;

- davanjem operativnim partnerima strukturalne uloge u oblikovanju strategije i odluka o misijama NATO-a u kojima učestvuju;

- razvijajući partnerstva uz nastojanje da se očuva njihova specifičnost.¹⁵

U okviru partnerstva posebno mesto imaju Ujedinjene nacije i Evropska unija, sa kojima NATO zajednički doprinosi bezbednosti u operacijama širom sveta. Saradnju sa Ujedinjenim nacijama obeležava poboljšana komunikacija između sedišta dve organizacije, redovne političke konsultacije i unapređena praktična saradnja u upravljanju krizama u kojima su angažovane obe organizacije.

Evropsku uniju NATO smatra jedinstvenim i neophodnim partnerom, jer njeno aktivno i efikasno delovanje doprinosi ukupnoj bezbednosti evroatlantske oblasti. Na samitu u Lisabonu zauzet je stav da evropska odbrana treba da bude i snažnija i sposobnija, mada su modaliteti saradnje u ovom strateškom partnerstvu ostali otvoreni.

U Strateškom konceptu iz 2010. godine o partnerstvu sa Rusijom govori se uopštemim formulacijama koje naglašavaju značaj uzajamnog poverenja, transparentnosti i predvidivosti u odnosima, uz priznavanje različitih pogleda na pojedina bezbednosna pitanja. U kontekstu aktuelnih odnosa takve namere su daleko od realnosti, jer Rusija ne krije da delovanje NATO-a vidi kao opasnost za svoju bezbednost, koje ugrožava njene vitalne nacionalne interese.

Nova partnerska politika, usvojena na sastanku u Berlinu 2011. godine, jača mehanizme konsultacija i daje nove „alate“ koji pojednostavljaju saradnju sa NATO-om. Suština je da partneri imaju viši stepen političkog angažovanja sa Alijansom i značajniju ulogu u oblikovanju strategije i odluka u onim NATO operacijama u kojima sve češće daju veći doprinos od pojedinih savezničkih država. Međutim, važno je naglasiti da partneri time ne dobijaju ista ovlašćenja u donošenju odluka kao što ih imaju države članice, čime se čuva izvorni karakter jednakih prava svih država članica. U praksi je to, treba primetiti, ipak drugačije, jer se zna ko je „jednakiji“ i ko ima glavnu reč u odlučivanju, a to su Sjedinjene Američke Države.¹⁶

Suštinski razlog razvijanja partnerstva je jačanje vlastitih kapaciteta NATO-a, posebno u okolnostima usložavanja bezbednosnih prilika u svetu i narastanja novih centara moći. Ali, NATO je od početnih opredeljenja za razvijanje ovakve politike isticao predno-

¹⁵ Isto.

¹⁶ Đorđević B. i Glišić M., 2013. Organizacija Severnoatlantskog ugovora – NATO, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 109.

sti dvosmernog karaktera saradnje u okviru kooperativne bezbednosti, u kojem obe strane imaju koristi i u tome vide svoj interes. Doslednost u ovom opredeljenju čini NATO poželjnim partnerom za one države i organizacije koje, u krajnjem, sa Alijansom vide i dele zajedničku budućnost.

Da bi ispunio ove ključne zadatke, NATO mora imati dovoljno resursa – finansijskih, vojnih i ljudskih – da ostane garant bezbednosti svoje populacije i teritorije. Zato je od presudne važnosti očuvanje transatlantske bezbednosne pogodbe, koja zavisi od odnosa SAD i evropskih saveznika, danas integrisanih u Evropsku uniju. U širem kontekstu, politiku i delovanje NATO-a značajno će određivati odnos sa Rusijom, s kojom počinje i nastavlja se misija NATO-a u regionalnim i globalnim relacijama.

Transatlantski odnosi

Od formiranja NATO-a kao ugovornog saveza severnoatlantskih država, SAD i Kanade, s jedne strane, i država zapadne Evrope, s druge, presudan uticaj na politiku i delovanje Alijanse imaju Sjedinjene Američke Države. Od nepristajanja na priključivanje već formiranom zapadnoevropskom vojnom paktu (WEU), već stvaranjem novog transatlantskog saveza, do aktuelnog reagovanja na poremećaje evropskog bezbednosnog poretka, SAD imaju glavnu reč i nijedna važna odluka u NATO-u ne može biti doneta bez njihove saglasnosti.

Iza ovog opštevažećeg stava potrebno je ukazati na posebne interese SAD i evropskih saveznika i razilaženja koja odatle proizilaze, kao i nastojanja Evropske unije da jačanjem zajedničke spoljne i bezbednosne politike i vojnih kapaciteta smanji zavisnost od američke spoljne politike, čiji je NATO bio i ostao najznačajniji instrument u Evropi i globalnim pretenzijama.

Za američku globalnu politiku veoma značajna je dugotrajna predstava o izuzetnosti SAD (eng. *American Exceptionalism*), koja je u različitoj meri prisutna među zagovornicima teorijskih škola, ali je veoma ukorenjena u američkoj javnosti generalno, smatra Svetlana Đurđević Lukić i osnov za to nalazi u posebnosti istorijske evolucije, političkih i religioznih institucija i pravnog sistema SAD...„Ova ideja o posebnosti, koja nije retka i u kolektivnom doživljaju drugih nacija, u SAD se međutim često interpretira kao trajna superiornost i misija Amerike da njene vrednosti budu primer a ona predvodnik slobode, jednakosti i demokratije“.¹⁷

Osećaj američke izuzetnosti u odnosu na svet prisutan je u svim pristupima američke spoljne politike, a prema Volteru Raselu Midu, u poslednja dva veka američke istorije mogu se izdvojiti četiri glavna pristupa, koje on naziva prema državicima koji su ih zastupali – Aleksandru Hamiltonu, Tomasu Džefersonu, Endriju Džeksonu i Vudro Vilsonu.

„Hamiltonovci smatraju da je ključan snažan savez nacionalne vlade sa krupnim biznisom, jer je to osnov kako unutrašnje stabilnosti tako i efektivne akcije van granica. Primarni interes nacije je integracija u globalnu ekonomiju pod što povoljnijim uslovima za SAD. Vilsonijanci veruju da SAD imaju kako moralnu obavezu, tako i važan nacionalni interes, da šire američku demokratiju i socijalne vrednosti, čime će se stvoriti miroljubiva međunarodna zajednica koja pri-

¹⁷ Đurđević-Lukić S., 2013. Globalna politika Sjedinjenih Američkih Država 2001–2012, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 25.

hvata vladavinu prava. Džefersonijanci smatraju da američka spoljna politika treba da se manje bavi širenjem demokratije u inostranstvu, a više njenim čuvanjem kod kuće. Oni su skeptični prema politikama prve dve navedene škole mišljenja, smatrajući da uvlače SAD u nepotrebne saveze koji povećavaju rizik od rata. Džeksonijanci veruju da je najvažniji cilj američke vlade i u unutrašnjoj i u spoljnoj politici fizička bezbednost i ekonomska dobrobit američkog naroda. SAD ne treba da učestvuju u konfliktima drugih, ali kada neko drugi započne rat protiv njih, moraju odgovoriti punom snagom ne pristajući ni na šta drugo osim pobeđe".¹⁸

Odnosi NATO-a i Rusije

Hladnoratovske suprotnosti NATO-a i Rusije bitno su nadograđene u periodu posle hladnog rata, proširenjem NATO-a na istok. To je uz stare, otvorilo nove probleme u odnosima, koji sve više dolaze do izražaja oporavkom Rusije posle raspada države i društveno-ekonomskog sistema kojem je pripadala. U međuvremenu NATO je u okviru Programa Partnerstvo za mir otvorio raznolike oblike saradnje, gradeći sa Rusijom, Ukrajinom, mediteranskim zemljama i državama na Bliskom istoku specijalne forme odnosa, što predstavlja osnov za zajedničko bezbednosno promišljanje. Međutim, ukupne aktivnosti NATO-a koje je preduzimao tokom proširenju na istok odavno su oblikovane u duboko nepoverenje u Rusiji, koja ističe da je proširenje NATO-a diktirano interesima SAD i usmereno protiv njenih vitalnih nacionalnih interesa (to deluje sasvim opravdano s obzirom na to da se NATO prostire skoro do Sankt Peterburga, pa nije jasno kako Rusija ugrožava interese SAD i njenih saveznika, jer se NATO naoružanje, odnosno NATO baze nalaze na granicama Rusije).

Početak ruskog otrežnjenja u shvatanju posthladnoratovskih odnosa sa NATO-om treba tražiti i u protivljenju NATO-u zbog bombardovanja položaja bosanskih Srba, u aprilu 1994. godine. Bombardovanje SR Jugoslavije 1999. godine definitivno je odredilo buduće rusko shvatanje NATO-a. „U stvari, napad na Jugoslaviju naučio je Ruse šta SAD i NATO mogu da urade i, što je još važnije, šta ne mogu i ne žele da urade. Rusko mnjenje smatra da je napad na Jugoslaviju izvršen kako bi NATO pokazao da je odlučujuća sila u Evropi posle Hladnog rata, kao i da bi ojačao vodeću poziciju SAD u toj organizaciji... Napadom na Jugoslaviju, SAD su bile odlučne da pokažu da Rusija nije sposobna da spreči ili zaustavi agresiju NATO-a na suverenu državu, slovenski narod.... Rusija je bila prisiljena da se složi sa tim da trupe koalicije država predvođenih SAD okupiraju jugoslovensku pokrajinu Kosovo. Ovo je za Kremelj bilo poniženje, mada je ruski mirovni kontingent kasnije bio uključen u KFOR (međunarodne snage koje nadgledaju pokrajinu Kosovo). Rat na Kosovu je, više nego ijedan drugi događaj od raspada Sovjetskog Saveza, otkrio slabu poziciju Ruske Federacije u novom svetskom poretku".¹⁹

Rusija smatra da NATO i SAD uporno nastoje da umanje njen uticaj u Ukrajini, Kavkazu i centralnoj Aziji, a proširenje NATO-a na istok vide kao deo američkog spoljnopolitičkog cilja da drži pod kontrolom evroazijski prostor.²⁰

¹⁸ Isto, str. 26.

¹⁹ Rukavišnikov V., 2003. Rusko viđenje evropske politike NATO, zbornik Bezbednosno uključene SR Jugoslavije u evroatlantsku zajednicu, urednici Miroslav Hadžić i Filip Fluri, Beograd, str. 38.

²⁰ Videti: Bžežinskiv Z., 1999, Velika šahovska tabla, CID, Podgorica.

Zbignjev Bžežinski vidi Evroaziju kao šahovsku tablu „na kojoj se nastavlja da se vodi bitka za svetski primat, a ta bitka pretpostavlja geostrategiju – strategijski menadžment geopolitičkih interesa” u kojima je „imperativ da se ne pojavi ni jedan evroazijski rival koji bi bio u stanju da dominira Evroazijom i da tako konkuriše Americi”. Henri Kisindžer ukazuje na presudni značaj Evrope za SAD, bez koje bi ona ostala „usamljeno ostrvo na obalama Evroazije”.²¹

Odgovor Rusije na pritiske sa Zapada su i formalne bezbednosne integracije na evroazijskom prostoru. Počele su 15. juna 2001. godine Deklaracijom o formiranju Šangajske organizacije za saradnju (ŠOS) koju su potpisali predsednici pet samostalnih država sa prostora bivšeg Sovjetskog Saveza i predsednik Narodne Republike Kine.

Sledeći korak bilo je uobličenje Organizacije za kolektivnu bezbednost i saradnju (rus. *Организация Договора о коллективной безопасности* – ОДКБ), 18. septembra 2003. godine, kao vojnog saveza zemalja postsovjetskog prostora u kojem su Rusija, Belorusija, Kazahstan, Jermenija, Kirgistan i Tadžikistan, započeto još 1992. godine. Saradnja sa Šangajskom organizacijom za saradnju ima tendenciju stvaranja jednog bezbednosno-vojnog saveza.

Uverljivu demonstraciju obnovljene sile i odlučnu zaštitu svojih interesa Rusija je pokazala u ratu protiv Gruzije, 2008. godine, i priznanjem oцепljenih oblasti Južne Osetije i Abhazije. Bilo je to jasno upozorenje protiv daljih teritorijalnih aspiracija NATO-a i poruka Sjedinjenim Državama i drugim državama da je prošlo vreme kada su se gotovo nesmetano mogle preduzimati akcije koje idu na štetu nacionalnih interesa Rusije. Ruska pozicija posebno dobija na značaju posle ujedinjenja Krima sa Rusijom i početka velikog otpora prozapadnoj politici Kijeva u Donbasu.

U obe vojne doktrine NATO-a pominju se „vojne opasnosti”, što je prema definicijama koje poslednja doktrina daje u uvodnom delu (član 8) niži stepen od „vojne pretnje”. Vojna opasnost može dovesti do vojne pretnje, a tek onda se može govoriti o postojanju realne opasnosti od izbijanja vojnog sukoba.

Ova kulturološka dimenzija, uz smanjenje zavisnosti od snabdevanja Evrope ruskim energentima i ekonomske sankcije protiv Rusije zbog ukrajinske krize, značajne su dimenzije pritiska kojim NATO nastoji da oslabi Rusiju.

Srbija i NATO

U sagledavanju perspektive odnosa Srbije i NATO-a uvek treba imati u vidu teške posledice agresije NATO-a na SR Jugoslaviju 1999. godine, u kojoj je život izgubilo oko 3.000 ljudi, uz ogromna materijalna razaranja. Drugi bitan činilac je vojna neutralnost Srbije, koju je Narodna skupština proglasila 2007. godine. Srbija i NATO u svojim odnosima polaze od toga da Program Partnerstvo za mir pruža dovoljno mogućnosti za saradnju, a njeno razvijanje je obostrani prioritet.

Politika „otvorenih vrata” NATO-a vidi i balkanske države u svom članstvu. Na samitu u Kelu/Strazburu, 2009. godine, u članstvo su primljene Albanija i Hrvatska. Makedoniju ograničava spor sa Grčkom oko naziva države, Bosna i Hercegovina je na sastanku mi-

²¹ Kisindžer H., 2003. Da li je Americi potrebna spoljna politika, BMG, Beograd, str. 52.

nistara spoljnih poslova NATO-a u Talinu u Estoniji (22–23. april 2010. godine) primljena u Akcioni plan za članstvo (*Membership Action Plan – MAP*), a Crna Gora je pristupila NATO-u bez referenduma, što otvara pitanje legitimnosti te odluke.

Individualni akcioni plan partnerstva je najviši oblik saradnje sa NATO-om kroz Partnerstvo za mir, koji ne podrazumeva članstvo u Alijansi, a ima za cilj pružanje pomoći državi partneru u reformi i modernizaciji sistema odbrane i bezbednosti. U dokumentu su jasno i transparentno istaknuti ciljevi i prioritete koje Srbija želi da postigne u saradnji sa NATO-om. Usvajanje IPAP-a predstavlja značajan korak napred u međusobnim odnosima, koji omogućava redovan i strukturiran dijalog, uključujući i dijalog na političkom nivou. Time se olakšava i koordinacija bilateralne saradnje sa državama članicama i partnerima NATO-a, ali, kako je naglašeno prilikom okončanja procedure usvajanja, u skladu je sa politikom vojne neutralnosti Srbije.

U Političkom i bezbednosnom okviru (Prvo poglavlje IPAP-a) ističe se da „u okviru programa Partnerstvo za mir (PzM), Republika Srbija namerava da razvija dugoročnu, suštinsku i konkretnu saradnju sa Organizacijom Severnoatlantskog ugovora (NATO). Ovo partnerstvo će doprineti ostvarivanju strateških ciljeva osiguranja bezbednosti i trajne stabilizacije regiona Zapadnog Balkana i procesa njegove evrointegracije”.²²

Od pristupanja Programu Partnerstvo za mir 2006. godine, Srbija i NATO kontinuirano unapređuju međusobnu saradnju i dijalog, navodi se u dokumentu. „Republika Srbija vidi Individualni akcioni plan partnerstva kao okvir za dalje jačanje te saradnje, bez težnje za članstvom; i kao sredstvo za angažovanje u sveobuhvatnim reformskim procesima koji će olakšati i podstaći pružanje podrške NATO-a, kao i bilateralne podrške članica Alijanse”.

Posebno se naglašava da Srbija želi da unapredi politički dijalog sa NATO-om i partnerima iz PzM u skladu sa svojim nacionalnim interesima. Takođe, smatra korisnim unapređenje praktične saradnje u oblastima kao što su, na primer, pitanja javne diplomatije, novi bezbednosni izazovi, Inicijativa za jačanje integriteta, Poverilačkog fonda PzM namenjenog lakšem uništavanju i skladištenju viška municije, kao i primene Rezolucije SB UN 1325.

Pozdravlja se i veoma dobra saradnja Vojske Srbije i KFOR-a i, u tom kontekstu, Srbija se zalaže da NATO ne smanjuje prisustvo KFOR-a na terenu i ne dozvoli nastavak procesa tzv. „defiksacije” istorijskih, kulturnih i verskih spomenika. Uspostavljanje bezuslovne slobode kretanja za sve ostaje zajednički cilj od posebnog značaja. U dokumentu se navodi posvećenost Srbije regionalnoj saradnji i unapređenju rada regionalnih bezbednosnih inicijativa i foruma, a na širem planu i sa UN, OEBS-om i Savetom Evrope.

Na Planu unutrašnje politike i ekonomskih reformi Srbija se zalaže za poštovanje i zaštitu ljudskih prava i vladavinu prava. Među aktuelnim bezbednosnim izazovima izdvaja borbu protiv terorizma, kontrolu naoružanja i zaštitu od „sajber” kriminala. Ostaje privržena nastavku ekonomskih reformi i jačanju demokratske kontrole oružanih snaga.

Drugo poglavlje posvećeno je odbrambenim i vojnim pitanjima, a posebne celine čine politika odbrane, okviri reforme i planiranje odbrane, interoperabilnost i učešće u multinacionalnim operacijama, kao i ekonomija odbrane. Srbija se obavezuje da razvija interoperabilnost i sposobnosti snaga koje su potencijalno raspoložive za učešće u multinacionalnim operacijama pod mandatom UN i operacijama EU za upravljanje krizama. Deo to-

²² INDIVIDUALNI AKCIONI PLAN PARTNERSTVA (IPAP) REPUBLIKE SRBIJE I ORGANIZACIJE SEVERNOATLANTSKOG UGOVORA (NATO). <http://www.nspm.rs/dokumenti/individualni-akcioni-plan-partnerstva-ipap-republike-srbije-i-organizacije-severno-atlantskog-ugovora-nato.html?alphabet=l>. mart 2017.

ga je i unapređenje obrazovanja, obuke i vežbi. Pokazatelj opredeljenja Srbije da doprinosi unapređenju i održanju mira i bezbednosti predstavlja njeno učešće u operacijama pod mandatom UN i operacijama EU.

Treće poglavlje Individualnog akcionog plana partnerstva posvećeno je javnoj diplomaciji, naučnoj saradnji, sistemu upravljanja krizama i planiranju u vanrednim situacijama, a četvrto, završno poglavlje, zaštiti tajnih podataka. U Matrici aktivnosti za ostvarenje taksativno nabrojanih ciljeva saradnje, na kraju dokumenta, detaljno su izložene aktivnosti koje će se preduzimati radi primene Individualnog akcionog plana partnerstva u praksi.

Za Srbiju je dodatni bitan činilac to što je okružena državama koje su već članice NATO-a (Albanija, Hrvatska, Bugarska, Mađarska, Rumunija i Crna Gora). Na tome deo stručne javnosti temelji argument da i Srbija treba da bude deo tog bezbednosnog okvira, jer samoproglašena neutralnost, koja nema međunarodnu potvrdu, teško je održiva i previše košta.

Poseban politički i bezbednosni problem je samoproglašena nezavisnost Kosova, na kojem Srbija nema suverenu vlast. U takvoj situaciji i neophodnosti ozbiljnog promišljanja bezbednosne budućnosti Srbija se opredelila da politikom aktivne neutralnosti iskoristi prednosti takve međunarodne pozicije.

Zaključak

Ukrajinska kriza označava kraj posthladnoratovskog perioda i ujedno nastajanje novog bezbednosnog poretka, kojeg suštinski obeležava novo zaoštavanje međunarodnih odnosa, porast broja novih centara moći i njihovo jačanje u borbi za što veći udeo u globalnoj preraspodeli uticaja na regionalne i globalne bezbednosne procese. Alijansa intenzivira aktivnosti u nastojanju da i dalje bude efikasna u svetu koji se menja, u borbi protiv novih pretnji. Radi toga je preduzeto najveće jačanje kolektivne odbrane poslednjih decenija, a ostaje i obaveza koju NATO nameće sebi – da sprečava krize, upravlja konfliktima i stabilizuje postkonfliktne situacije. A SAD, umesto jednostrano iniciranih intervencija i započinjanja ratova, što se može tumačiti kao izraz trijumfalizma zbog stečene unipolarne moći, sada prebacuju težište na veću saradnju, kako sa Ujedinjenim nacijama i Evropskom unijom, tako i sa partnerima širom sveta. Definisana su tri ključna zadatka ove misije NATO-a: kolektivna odbrana, krizni menadžment i kooperativna bezbednost. Može se zaključiti da u svakom od njih NATO menja pristup. Sada hoće da pokaže još veću snagu svoje kolektivne odbrane, demonstrirajući vojnu silu u istočnoj Evropi. Nastoji da bude efikasniji i uspešniji u postkonfliktnoj fazi preduzetih operacija, čijim rezultatima nije zadovoljan. I znatno je oprezniji kada je u pitanju preuzimanje bezbednosnog rizika prilikom izgradnje partnerstva.

U fokusu NATO-a ostaju Rusija i Kina, koje predvode nove centre moći, a jedan od njihovih najvažnijih ciljeva je ograničavanje globalnog uticaja SAD i delovanja NATO-a u tom smislu. Na rusku destabilizaciju evropskog bezbednosnog poretka odgovor NATO-a je „više odbrane i više dijaloga“, uz najveće jačanje kolektivne odbrane poslednjih decenija. Pri tom su saveznici sa obe strane Atlantika jedinstveni – NATO je njihov najznačajniji zajednički politički i bezbednosni „proizvod“. Uz sva nastojanja Evropska unija još nije izgradila dovoljne vojne sposobnosti da bi uverljivo mogla da artikuliše svoje samostalne

bezbednosne interese. Ukrajina i Bliski istok su najvažniji poligoni na kojima se sučeljavaju interesi SAD i Rusije, gde i jedna i druga strana nastoje da upravljaju krizom prema svojim interesima. U ovim i drugim aktuelnim žarištima, pored demonstracije „tvrde moći” primenjuju se i novi oblici ostvarivanja uticaja, kao što su (zlo)upotreba stanovništva za eskalaciju krize, angažovanje terorističkih grupa, usmeravanje političkog buđenja u željenom cilju, korišćenje tehnoloških inovacija kao što su društvene mreže na internetu za širenje ideja i poziva na akciju... Akteri bezbednosti moraju da traže nove odgovore kako bi ostali u „trendu” uspešnog prepoznavanja tokova ubrzane preteće stvarnosti.

Deo dramatike međunarodne zbilje, na istaknutom mestu i ne svojom voljom, i ranije i sada, predstavlja Srbija. Odluka o pristupanju Partnerstvu za mir pokazuje da ona sebe vidi u evropskom bezbednosnom kontekstu. Prednosti te saradnje, s jedne strane, ali i rešavanje velikog kosovskog problema (što je u srži odnosa sa NATO-m), s druge strane, bitno će uticati na buduće odluke o njenim daljim evroatlantskim integracijama (ako ih bude bilo).

Literatura

- [1] Chomsky N., 1996. Enduring Truths, Changing Markets. časopis: Covert Action Quarterly, br. 56.
- [2] INDIVIDUALNI AKCIONI PLAN PARTNERSTVA (IPAP) REPUBLIKE SRBIJE I ORGANIZACIJE SEVERNOATLANTSKOG UGOVORA (NATO). <http://www.nspm.rs/dokumenti/individualni-akcioni-plan-partnerstva-ipap-republike-srbije-i-organizacije-severno-atlantskog-ugovora-nato.html?alphabet=l>.
- [3] NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_128069.htm.
- [4] Spring.
- [5] Bžežinski Z., 2013. Amerika – Kina i sudbina sveta (Strateška vizija). Albatros Plus. Fakultet bezbednosti. Beograd.
- [6] Bžežinski Z., 1999. Velika šahovska tabla. CID. Podgorica.
- [7] Đorđević B. i Glišić M., 2013. Organizacija Severnoatlantskog ugovora – NATO. Institut za međunarodnu politiku i privredu. Beograd.
- [8] Đurđević-Lukić S., 2013. Globalna politika Sjedinjenih Američkih Država 2001-2012. Institut za međunarodnu politiku i privredu. Beograd.
- [9] Kenedi P., 1999. Uspon i pad velikih sila. CID Podgorica. Službeni list SRJ. Beograd.
- [10] Kisindžer H., 2003. Da li je Americi potrebna spoljna politika. BMG. Beograd.
- [11] Rukavišnikov V., 2003. Rusko viđenje evropske politike NATO. zbornik: Bezbednosno uključ enje SR Jugoslavije u evroatlantsku zajednicu, urednik Miroslav Hadžić i Filip Fluri. Beograd.
- [12] Simić D. i Živojinović D., 2011. Da li je opadanje neminovno? – Nekoliko argumenata protiv. časopis: Srpska politička misao, br. 2.
- [13] Simić D., 2012. Rasprava o poretku. Zavod za udžbenike. Beograd.
- [14] Džozef S.N., 2012. Budućnost moći. Arhipelag. Beograd.